

FOR THE ISSUE OF THE RELIGIOUS FACTOR IN PROCESS OF PREPARATION
FOR THE ANTI-PERSIAN REBELLION OF MIR WEISS

რელიგიური ფაქტორის საკითხისათვის მირ ვეისის ანტისპარსული აჯანყების მზადების
პროცესში

KAKHA KVASHILAVA

PhD in History,
Associate Professor of Sokhumi State University
ORCID: 0000-0001-7703-5568
kvashilava@sou.edu.ge
+995577963818

Abstract

In presented article, based on a study of historical sources and modern scientific advances, we shall try to examine the concept of the war foreseen in the theological studies of Islam, considering the process of the preparing uprising against George XI by Mir Weiss, and how accurately the studies of Islam were used to achieve this goal.

Jihad, despite the different understandings of this concept, had a great influence on the attitude of the Muslim community towards neighboring peoples and countries, as well as religiously similar or different societies.

All issues are considered in this context, whether it is the spread of Islam, proselytism or the subjugation of a non-Muslim country or the imposition of tribute or its conversion to Islam. Therefore, from the point of view of Islam, jihad, in itself, is just.

The anti-Persian uprising in Afghanistan in 1709, in particular in Kandahar, is thought by us to be the first of its kind to involve theologians and jurists working in the major centers of Islam in Mecca and Medina, and thus obtained, which, naturally, along with other objective reasons, increased the possibility of successful completion of this intention.

Keywords: Mir Weiss, Persia, Giorgi XI, Islam, Jihad, Afghanistan

კახა კვაშილავა

ისტორიის დოქტორი,
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ასოცირებული პროფესორი
ORCID ID: 0000-0001-7703-5568.
kvashilava@sou.edu.ge
+995577963818

აბსტრაქტი

წინამდებარე სტატიაში, ისტორიული წყაროებისა და თანამედროვე სამეცნიერო მიღწევებისა შესწავლის საფუძველზე, შევეცდებით ისლამის საღვთისმეტყველო სწავლებაში ომის კონცეპტის გათვალისწინებით, შევისწავლოთ გიორგი XI-ს წინააღმდეგ მირ ვეისის

აჯანყების მომზადების პროცესი და რამდენად ზუსტად იქნა გამოყენებული ისლამის სწავლებანი ამ მიზნის განსახორციელებლად.

ჯიჰადი, მიუხედავად ამ ცნების განსხვავებული გააზრებისა, დიდ გავლენას ახდენდა მუსლიმური საზოგადოების დამოკიდებულებაზე როგორც მეზობელი ხალხებისა და ქვეყნების, ასევე რელიგიურად მსგავსი თუ განსხვავებული საზოგადოებებისადმი.

ყველა საკითხი სწორედ ამ ჭრილში განიხილება, იქნება ეს ისლამის გავრცელება, პროზელიტიზმი თუ არამუსლიმი ქვეყნის დამორჩილება ან ხარკის დაკისრების ან მისი გამაჰმადიანების მიზნით. აქედან გამომდინარე, ისლამის თვალსაზრისით, ჯიჰადი, თავისთავად, სამართლიანია.

1709 წელს ავღანეთში, კერძოდ კი ყანდაარის მიწებზე დაწყებული ანტიპარსული აჯანყება, ვფიქრობთ, პირველი ამგვარი მოვლენაა, რომლის ორგანიზებაში, გარკვეულ წილად, ჩართული აღმოჩნდნენ ისლამის უმთავრეს ცენტრებში – მექასა და მედინაში – მოღვაწე ღვთისმეტყველები და სამართალმცოდნეები და, ამდენად, ამ ამბოხებას იურიდიული და მორალური მხარდაჭერა ჰქონდა მათგან მოპოვებული, რაც, ბუნებრივად, სხვა ობიექტურ მიზეზებთან ერთად, ზრდიდა ამ განზრახვის წარმატებით დასრულების შესაძლებლობას.

საძიებო სიტყვები: მირ ვეისი, სპარსეთი, გიორგი XI, ისლამი, ჯიჰადი, ავღანეთი

შესავალი

ისლამის ჩამოყალიბების დღიდან ჯიჰადის კონცეპტმა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი როლი დაიჭირა ახალ მონოთეისტურ სარწმუნოებაში.

ისლამში ომის საკითხის შესწავლას და ანალიზს უკვე დიდი ხნის ისტორია აქვს. მუსლიმური თეოლოგია და სამართალმცოდნეობა ამ პრობლემით დაინტერესება უკვე VII საუკუნიდან იწყება. ორიენტალისტიკა ჯიჰადის საკითხის ფუნდამენტურ და კომპლექსურ შესწავლას განსაკუთრებით აქტიურად XX საუკუნიდან იწყებს.

ქართულ აღმოსავლეთმცოდნეობაში ამ მხრივ გარკვეული მოსაზრებები გამოთქმული აქვს პროფესორ გოჩა ჯაფარიძე [ჯაფარიძე, 1995]. 2019 წელს ეს პრობლემა, ქრისტიანობისა და ისლამის პრიზმაში, განიხილა მკვლევარმა მამუკა წურწუმიამ [წურწუმი, 2019].

მეთოდები

წარმოდგენილი კვლევა ეფუძნება კვლევის შემდეგ მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

წინამდებარე სტატიაში შესწავლილია ომის (ჯიჰადი) კონცეპტის ისლამური თეოლოგიის სწავლების მიხედვით და მისი კვალი მირ ვეისის მიერ 1709 წელს ორგანიზებულ ანტიპარსულ ამბოხებაში

მირ ვეისმა საკმაოდ გონივრულად და კარგად დაგეგმა ავღანთა ანტიპარსული აჯანყება. მან შესანიშნავად გაითვალისწინა ისლამში ჯიჰადის სწავლების პრინციპები. ამან კი მის განზრახვას სრული და მტკიცე მხარდაჭერა მოუპოვა თანამემამულეებში, რამაც, საბოლოოდ, განაპირობა 1709 წელს ამ აჯანყების წარმატებული დასასრულიც.

დისკუსია

ყანდაარის ბეგლარბეგად მივლენილი ქართლის ვალის სახელოზე აღდგენილი სეფიანთა სეფასალარი გიორგი XI (გამუსლიმების (შიიზმი) შემდეგ – შაჰნავაზ II, ხოლო ყანდაარში ცნობილი, როგორც – გორგინ ხანი) მკაცრი და ენერგიული ხელით შეუდგა ავღანთა მართვას და წლების მანძილზე დაუმორჩილებელი ყანდაარის მხარეში წესრიგის დამყარებას [კვამილავა,

2019: 239-242].

მალე ყანდაარში ორი გავლენიანი ლიდერის – ქართველი შაჰნავაზ II-სა და პაშტონი მირ ვეისის გზები გადაიკვეთა.

მირ ვეისი (1673-1715) – *მუჰამად ისმაილ მირვეის ხან ჰოთაქი* – ყანდაარის მხარეში მცხოვრებ დილზაის ტომის ბელადი იყო, ჰოთაქის გვარიდან [Шервашидзе, Нурзай, 1978: 106]. ავღანეთის ეროვნული გმირის, „ავღანთა მამის“ მშობლები იყვნენ სალიმ ხან ჰოთაქი და ნაზო თოხი (1651-1717; ასევე, ცნობილი, *ნაზო ანას* სახელით) – ცნობილი პაშტონი პოეტი [Tate, 1911: 37].

მირ ვეისი ძალიან დიდი გავლენითა და ძალაუფლებით სარგებლობდა ხალხში. ის ყანდაარის ქალანთარი იყო. თ. კრუშინსკის თქმით, ქალანთარ მირ ვეისის მოვალეობას გადასახადების აკრეფა წარმოადგენდა [Krusinski, 1733: 153]. ამ საქმიანობას ის მოსახლეობისადმი სულგრძელობით, სამართლიანად და სიკეთით ეკიდებოდა, რითაც მან ხალხის კეთილგანწყობილების მოპოვება შეძლო [Krusinski, 1733: 154]. ინდოეთთან ვაჭრობით კი, მირ ვეისმა დიდძალი სიმდიდრის დაგროვება შეძლო [Mitford, 1840: 34].

მირ ვეისი ძალზედ ჭკვიანი პოლიტიკოსიც იყო. პატრი თადეუმ კრუშინსკი ყანდაარის ქალანთარის შესახებ აღნიშნავს, რომ ის თავის გამჭირახობითა და გონებით ერთად აღებულ შაჰის ყველა მინისტრს სჯობდა [Krusinski, 1733: 178]. ინგლისელი მკვლევარი ლ. ლოქჰარტიც ავღანთა ლიდერს შესანიშნავ პოლიტიკურ მოღვაწედ და პიროვნებად მიიჩნევს [ნატროშვილი, 1991: 441].

მან იცოდა, რომ ქართლის ვალი საკმაოდ სახელგანთქმული სარდალი იყო და თავიდანვე მის წინაღმდეგ სამხედრო გამოსვლა უგუნურება იქნებოდა. გაყანდაარებული ქართლის მეფე კი წინამორბედი ბეგლარბეგებივით ხელწამოსაკრავი პიროვნება არ იყო, ამიტომაც გასაგებია ის მორჩილება, რაც ავღანებმა ყანდაარში ჩასული გორგინ ხანის მიმართ გამოხატეს [ტაბაღუა, 1982: 90, დოკ. №1]. აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ მირ ვეისისათვის აუცილებელი იყო თავიდანვე გორგინის კეთილგანწყობილების მოპოვება [Krusinski, 1733: 153]. ყანდაარის ქალანთარმა ძალიან კარგად მოახერხა საკუთარი ზრახვების დაფარვა საჭირო დრომდე. სწორედ ამიტომ იყო, რომ ქართველმა ბეგლარბეგმა იმთავითვე ვერ შეინიშნა, სინამდვილეში ვისთან ჰქონდა საქმე [Krusinski, 1733: 154].

ამგვარი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მალე შაჰნავაზ II-სა და მირვეისს შორის ურთიერთობა დაიძაბა. ამასობაში კი, ამ უკანასკნელმა „საჩუქრებისა და წახალისების საშუალებით შეძლო მოსახლეობაში შეექმნა თავის მომხრეთა საკმაოდ ძლიერი პარტია“ [ტარდი, 1991: 123]. როგორც სეხნია აღნიშნავს, რომ „*გამოხდა ხანი და შექმნა ამავე სულთანმა* [მირვეისმა] *უარშობა*“ [ჩხეიძე სეხნია, 1854: 322].

გორგინ ხანმა სათანადო საიდუმლო მეთვალყურეობაც დააწესა ქალანთარზე [ჯანელიძე, 1984: 14]. რა თქმა უნდა, ის ითვალისწინებდა მირ ვეისის მდგომარეობას ყანდაარელებში და იმ პატივისცემას, რაც მოსახლეობისაგან ქალანთარს გააჩნდა. ამიტომ, როგორც ჩანს, შაჰნავაზ II-მ გადაწყვიტა პირველ ეტაპზე შეენარჩუნებინა „კეთილგანწყობილება“ მირ ვეისთან, რათა ავღანთა ამბოხის პროვოცირება არ მოეხდინა. ვითარების სრული კონტროლისათვის კი საჭირო იყო მირ ვეისის განეიტრალება. საამისოდ, გორგინმა გადაწყვიტა ქალანთარი „საგანგებო დავალებით“ ისპაჰანში გაეგზავნა, სადაც ის „საპატიო“ პატიმრობაში დარჩებოდა. ეს ყველაფერი ისე უნდა მომხდარიყო, რომ მირ ვეისს თუ მის მხარდამჭერებს არ გაჩნდნოდათ დაპატიმრების შეგრძნება [Krusinski, 1733: 154]. ჩვენი ვარაუდით, ეს 1706 წლის ბოლოს ან 1707 წლის იანვარში (ყველაზე ბოლო ვადა) უნდა მომხდარიყო [კვაშილავა, 2020: 105]. ჯონას ჰანვეისთან ეს ფაქტი 1707 წლითაა დათარიღებული [Hanway, 1753: 33].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მირ ვეისი ძალიან ჭკვიანი პოლიტიკოსი იყო, რომელსაც არსებული რეალობის სწრაფი და სწორი შეფასების უნარი ჰქონდა. ამასთან ერთად, ყანდაარის ქალანთარი მჭერმეტყველების ხელოვნებასაც კარგად ფლობდა და მისთვის არასასურველი მდგომარეობის სასურველად შემობრუნება შეეძლო. ერთი წყაროს ავტორი მას ცბიერსაც კი უწოდებს [ტაბაღუა, 1982: 155, დოკ. №5].

„ავღანეთის ისტორიის“ ავტორი, პოლკოვნიკი ჯ. ბ. მოლესონი, სამართლიანად შენიშნავს, რომ იმპერიის დედაქალაქში მირ ვეისის გაგზავნა გორგინ ხანის საბედისწერო შეცდომა იყო [Malleon, 1878: 214].

მირ ვეისმა, მისი მოხერხებულობითა და ცბიერებით, დაწვრილებით შეისწავლა ისპაჰანში არსებული ვითარება, სხვადასხვა პოლიტიკური დაჯგუფებების გავლენა შაჰზე, გორგისადმი ჰომაიუნის კარის დამოკიდებულება. კერძოდ, მან მალევე შეიტყო, რომ ყანდაარის ბეგლარბეგისა და მისი სახლის მიმართ უკიდურესად უარყოფითად იყვნენ განწყობილი უმაღლესი ‘უღემები და საჭურისები, რომელთაც დიდი გავლენა გააჩნდათ შაჰის ჰარემზე [Lang, 1952: 531]. მათ იმდენად დიდი გავლენა გააჩნდათ ჰომაიუნზე, რომ სამხედრო თუ საერო ასპარეზზე დაწინაურებული პირები, ფაქტობრივად, ჩამოაშორეს თანამდებობებს ან სიკვდილით დასაჯეს [კვაშილავა, 2020: 106].

ამ დაჯგუფების ლიდერები იყვნენ სამეფო კარის გამრიგე (იმიქ აყასი ბაში) და ბაზიერთუხუცესი (ყუშჩიადასი) ფათ-ალი ხანი დაღისტანი, რომელიც შემდგომ დიდი ვაზირი (1715/1716¹-1720წწ.) გახდა [Hanway, 1753: 33; Lang, 1952: 531]. ეს უკანასკნელი წარმოშობით ლეკი იყო.

მირ ვეისმა, რომელმაც ძალიან კარგად იცოდა, თუ რა იყო შაჰის კარზე ურთიერთობების დამყარების ყველაზე მარტივი და გამოცდილი გზა, მაშინვე დიდძალი ქრთამით კავშირი დაამყარა გორგის მოწინააღმდეგე პარტიის მესვეურებთან [Hanway, 1753: 33]. შაჰის კარის უმაღლესი მოხელეებისათვის მიცემული თანხა მართლაც ძალიან დიდი იყო. ამგვარი „სიუხვის“ გამო, როგორც თ. კრუსინსკი მოწმობს, მირ ვეისი ისპაჰანში ყველგან _ მინისტრებთან თუ პირველი დონის სხვა თანამდებობის პირებთან _ „სასურველი“ სტუმარი გახდა [Krusinski, 1733: 155]. სპარსეთის დიდებულთა კორუმპირებულობა და მოსყიდვა კი ჩვეულებრივი ამბავი იყო.

ამგვარი გზებით ყანდაარის ქალანთარმა მალე შეძლო გაექარწყლებინა ირანის მთავრობის უარყოფითი დამოკიდებულება მის _ როგორც „სახიფათო და საეჭვო პიროვნების“ _ მიმართ და მალე მეგობრებიც გაიჩინა, რომელთაგანაც მირ ვეისმა შეიტყო ის გეგმები, რაც მასთან დაკავშირებით გორგი XI-მ შეიმუშავა [Krusinski, 1733: 154-155].

მირ ვეისმა მალე მოახერხა გულშემატკივრები გორგის მომხრეებთანაც კი გაეჩინა [Krusinski, 1733: 156]. ასეთი დამოკიდებულებითა და საკუთარი მჭერმეტყველებით, მან დივანის მოხიბლვაც კი შეძლო [Hanway, 1753: 34].

მოკლედ, ის საკმაოდ აქტიურად მუშაობდა გორგისადმი ისპაჰანში სერიოზული გართულებების შესაქმნელად. ყანდაარის ქალანთარმა ამგვარად მოახერხა მის მიმართ არსებული ბრალდებების „გაქარწყლება“ [Krusinski, 1733: 158]. საბოლოოდ კი, მირ ვეისმა შაჰის ყურადღებაც კი დაიმსახურა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჰომაიუნის კეთილგანწყობა მოიპოვა, მირ ვეისი მაინც ფრთხილად მოქმედებდა მონარქთან გორგის საკითხთან დაკავშირებით. რა თქმა უნდა, ამის მიზეზი შაჰის კარზე ქართველთა და, განსაკუთრებით კი, გორგის ნათესავთა მნიშვნელოვანი პოზიციები იყო. ამიტომ მირ ვეისი, როცა გორგიზე ჩამოვარდებოდა საუბარი, ეჭვიანი სოლთან-ჰოსეინის წინაშე საკმაოდ დიდი პატივით და მოჩვენებითი გულწრფელობით საუბრობდა, მაგრამ, იქვე, იმასაც ხაზს უსვამდა, რომ გორგინ ხანის ხელში ისეთი მნიშვნელოვანი სახელოების თავმოყრით, როგორც იყო ქართლის ვალი, ქერმანის და ყანდაარის გუბერნატორი, მას, რეალურად, საკმაოდ დიდ ძალას აძლევდა [Hanway, 1753: 34]. ამჟამად ასეთი ძალაუფლების მქონე გენერალი კი თავის დროზე, როცა მხოლოდ ქართლის ვალი იყო, დიდ ზიანს აყენებდა სპარსეთის არმიას მის ქვეყანაში, თითქოს, სხვათა შორის, აღნიშნავდა სეფიანთა „კეთილისმსურველი“ ყანდაარის ქალანთარი [Hanway, 1753: 34]. ასეთი საუბრების შემდეგ, სოლთან-ჰოსეინს ეჭვი შეეპარა გორგის ერთგულებაში და უკვე

¹ მისი გადიდვაზირების ზუსტი თარიღი უცნობია. სავარაუდოდ, ეს 1715-1716 წლებში უნდა მომხდარიყო, რადგან 1717 წელს ის უკვე სპარსეთის ეთიმად დოჟლუა [Savory, 1993: 576-577].

სერიოზულად შიშობდა იმას, რომ ქართლის ვალის თავისუფლად შეეძლო მისი ტახტიდან ჩამოგდება. ამის პრევენციისათვის კი საჭირო იყო გორგინ ხანისათვის მეთვალყურედ მიეჩინათ შაჰის ერთგული ადამიანი, რომელიც ყანდაარის ბეგლარბეგის მხრიდან ანტიპარსულ ქმედებებს ჩაშლიდა [Hanway, 1753: 34].

შაჰის კარი სასტიკად მოტყუვდა, როცა გორგის არ ენდო და პირიქით – მირ ვეისი ცილისწამების მსხვერპლად მიიჩნია. ყანდაარის ქალანთარსაც ეს უნდოდა. მისი მიზანი ხომ სპარსელთა წინააღმდეგ მძლავრი აჯანყების მოწყობა იყო. საამისოდ მზაკვარმა მირ ვეისმა რელიგიური სარჩულის მორგებაც გადაწყვიტა, რაც მის ავტორიტეტს ავლანთა თვალში კიდევ უფრო აამაღლებდა. აქედან გამომდინარე, მან მექაში ჩასვლა გადაწყვიტა [Krusinski, 1733: 159].

წმიდა ქალაქ მექაში ჩასვლა და მისი მოლოცვა ანუ ჰაჯი (*Hajj*) ისლამის მეხუთე ბურჯია (*არქან* – საყრდენი, საფუძველი),² რომლის შესრულება, ცხოვრებაში ერთხელ მაინც, მუსლიმისთვის, ძირითადად მაინც შეძლებულისათვის, სავალდებულოა [გელოვანი, სანიკიძე, 2009: 75]. სრული პილიგრიმობის (ყველა სათანადო რიტუალის) შესრულების შემდეგ, მორწმუნე იღებს საპატიო ტიტულს – „ჰაჯჯი“ – და თეთრი ფერის ჩალმის ტარების უფლება ეძლევა [გელოვანი, სანიკიძე, 2009: 83].

ისლამის წმიდა ქალაქები – მექა და მედინა – 1516 წლიდან ოსმალეთის იმპერიის ფარგლებში მოაქცია სულტანმა სელიმ I იავუზმა (1512-1520). ეს სტამბოლის მნიშვნელოვანი წარმატება იყო ისლამურ სამყაროში, ვინაიდან წმიდა ქალაქების ფლობა ძალიან ზრდიდა მის პოლიტიკურ, კულტურულ და იდეოლოგიურ გავლენას მუსლიმებში. ჰაჯის აღსრულების მოვალეობა ერთნაირად ეკისრებათ როგორც სუნიტებსაც, ასევე – შიიტებს. ოსმალ-სეფიანთა საუკუნოვანი დაპირისპირების ფონზე, სტამბოლმა, ბუნებრივია, ისარგებლა წმინდა ქალაქებზე კონტროლის უფლებით ირანზე ზემოქმედებისათვის. შიიტ ირანელ პილიგრიმებს განსაკუთრებით ძალიან ძვირი უჯდებოდათ სუნიტი ოსმალებისა და არაბების მიწებზე გავლა [Krusinski, 1733: 160].

ცბიერმა მირ ვეისმა, როგორც ზემოთ აღნიშნა, ჰაჯის აღსრულება მხოლოდ და მხოლოდ მისი მომავალი სამხედრო და პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად გადაწყვიტა. ბუნებრივია, აქ ანტიპარსული აჯანყება იგულისხმებოდა [ჯანელიძე, 1984: 17].

ბუნებრივია, ჰაჯზე წასვლა ქვეყნის საზღვრების დატოვებას და ირანის მოწინააღმდეგე ოსმალეთის იურისდიქციის ქვეშ მყოფ არაბეთში ჩასვლას გულისხმობდა. ამიტომ სუნიტ მირ ვეისს სათანადო ნებართვა სჭირდებოდა შიიტი ოფიცოროზისაგან. მანაც საამისოდ მის სტრატეგიულ მოკავშირედ ქვეულ დიდვაზირ შაჰყოლი ხან ზანგანეჰს³ (1707-1715/1716) მიმართა, რომელმაც თანხმობაც მისცა [ტაბაღუა, 1982: 159, დოკ. №5].

მიუხედავად იმისა, რომ მირ ვეისს ისედაც მაღალი ავტორიტეტი ჰქონდა მის თანამემამულეებში, მან მაინც გადადგა ეს ნაბიჯი, რათა კიდევ უფრო გაემყარებინა მისი მომავალი მოქმედებები. ამგვარად, მისი ანტიირანული აჯანყება რელიგიური ომის ხასიათს მიიღებდა, რაც საყოველთაო ერთიანობას გამოიწვევდა, როგორც ავღანებში, ასევე – სხვა სუნიტებში, უმთავრესად კი ყველაზე მნიშვნელოვან და ძლიერ სახელმწიფოსთან, როგორც ოსმალეთის იმპერია იყო, რომელიც ამის მიღწევა კი მუსლიმის სამართალმცოდნეების სანქციით შეიძლებოდა [Krusinski, 1733: 165].

XVIII საუკუნის I ნახევრის ავტორს რედეი-ხანს, რომელმაც ავტორია პოეტური ნაშრომისა „ფატა ხაზანა“ [ამის შესახებ დაწვრი. იხ.: მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018], მირ ვეისის ჰაჯი მწირად აქვს გადმოცემული. ის მხოლოდ ყანდაარელთა ლიდერის ერთი ლოცვით იფარგლება:

„იასრიბში⁴ ჩასულმა ერთ ღამეს თვით მოციქულს შესჩივლა,

² ისლამში ჩამოყალიბებულია მოძღვრება რწმენის 5 საფუძვლის შესახებ: 1. *აშ-შაჰადა* – რწმენის სიტყვიერი აღიარება; 2. *ას-სალათ* – ლოცვა; 3. *სავმი* (*ას-საუმ*; *სპარს.* – *რუზე*; *თურქ.* – *ურაზა*) – სავალდებულო მარხვა, რომლის დაცვა აუცილებელია მუსლიმთათვის რამადანის თვეში; 4. *ზაჟათ* – აუცილებელი მოწყალება, სავალდებულო გადასახადი [გელოვანი, სანიკიძე, 2009: 60-61, 68, 71].

³ მისი სიძე იყო მომავალი დიდვაზირი ფათ-ალი ხან დაღისტანი.

⁴ ქალაქ მედინას თავდაპირველი სახელი.

„ხალხი განსაცდელშია,
 შენი [მუჰამედის] მიმდევრები ჩაგვრას განიცდიან,
 დაე, შეისმინე მათი ვედრება, მოციქულო.
 პაშტონებმა ბევრი რამ იმსხვერპლეს საშენოდ,
 მოწყალების ანგელოზო, ისმინე მათი ვედრება,
 იხსენი ისინი ამ უსასრულო ტანჯვისგან და მტარვალის მუშტისგან,
 და გორგინ ხანი სასიკვდილოდ გასწირე!
 შენს სახელზე პაშტონები ლოცულობენ,
 შენს ქადაგებებს ისინი არ გადაუხვევენ,
 რწმენისათვის ისინი, ყველანი, სიცოცხლეს გაწირავენ,
 შენი წყალობისათვის ყველაფერს გაიღებენ.
 არ დაგვივიწყო, ო, დიდო მხსნელო,
 ორივე სამყაროს სიამაყე და ჭემმარიტი გზის სინათლე!
 შენს წმინდა კართან მე მწარედ ვტირი,
 რადგანაც ვხედავ ჩემს ხალხს ბოროტი ცეცხლის ორომტრიალში განწირულს,
 შენი მზერა მოგვაქცე და გვიხსენი ამ საშინელი ბედისგან,
 როდემდის უნდა გვტანჯავდნენ მტარვალელები?
 შენი სიყვარული და სათნოება საყოველთაოდ ცნობილია
 და შენი მოწყალება ყველა ჩვენგანის გულში სუფევს.
 მაგრამ შენი შემწეობის გარეშე,
 პაშტონები სასიკვდილოდ არიან განწირული
 და მშვიდობას ვერ ეღირსებიან.
 ო, წმინდა მოციქულო, შორი მხარიდან შენთან მოვედი,
 ჩემი ვედრება გადაეცი უფალს და იყავ ჩემი მოწყალე,
 დაე, უფალმა ყველა ჩვენთაგან უბოძოს მოწყალება
 და დაგვეხმაროს ჩვენი ღირსების დავიცვათ,
 რათა მტარვალს ბოლო მოვუღოთ
 და ამ ბინძური ტირანიის ჭაობი დავაშროთ.
 პაშტონთა შორის უფლის კანონი მუდამ უმაღლესია,
 ბოლო მოუღე უსამართლოს და იხსენ პაშტონები.
 [მოციქულო,] ესე არს ჩემი მუდარა
 და მე შენგან ვითხოვ სათნოებას, სხვას არაფერს.
 მოწიწებით მოგმართავ ამ თხოვნით,
 შენ, არაბთა და სპარსთა ხელმწიფე⁵.
 პაშტონები მხოლოდ შენ გიმხელებ
 საკუთარი ცხოვრების დარდს და მწუხარებას,
 მხოლოდ შენგან ელიან უსამართლობისგან ხსნას და გახარებას,
 რადგან უღირსმა ტირანმა დაგვაქცია.
 მოციქულოვ, გვედრებე, გადმოგვხედე, შენიშნე ჩვენი მწუხარება
 შენიშნე ტირანია, შენიშნე მტარვალიც,
 ამ სომეხს⁶ ხომ არც ნამუსი გააჩნია
 და არც შენი რიდი არ აქვს, და არც ისასი,⁷ რომელმაც [ასევე] მართალი სიტყვა თქვა.

⁵ აქ ავტორი ხაზს უსვამს იმას, რომ მუჰამადი ერთნაირად წმიდაა როგორც სუნიტთათვის, ასევე – შიიტთათვის. ამდენად, მექასა და მედინაში მიღებული დადგენილებები ყველასთვის თანაბარ ძალას უნდა ატარებდეს.

⁶ სპარსულში ეთნონიმ „სომეხს“ ორმაგი დატვირთვა აქვს: ის, ერთდროულად, ეთნოსსაც აღნიშნავს და ქრისტიანობის სინონიმიცაა [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 167].

⁷ საუბარია ისლამის ერთ-ერთ მოციქული ისა იბნ-მარიამ ალ-მასიჰ, რომელსაც ქრისტიანობა სამების ერთ-ერთ იპოსტასად – მაცხოვარ იესო ქრისტედ აღიარებს.

ესე არს ჩემი ამბავი, ჰოი, მოციქულო,

დაგვეხმარე ამ სამართლიან ბრძოლაში“ [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 164].

აქ ყურადღებას იქცევს აპელირება სისასტიკეზე, რომელსაც განიცდიდნენ ავღანები დამპყრობელთაგან, თუმცა, ის უაპელაციოდ მხოლოდ და მხოლოდ გიორგისა და ქართველებს მიემართება. ამის შემდეგ პოემის ავტორი მკითხველს მირ ვეისის სიზმრის შესახებ უყვება:

„[იმ ღამით] მირ ხანს დაესიზმრა სადიქი,⁸ მშვიდობა მის სახელს!

რომელსაც თან ახლდა ფარუკ უმარი,⁹ მშვიდობა მის სახელს!

მათ უთხრეს, „შენ, მოხუცებულო, ნუღარ მოიწყენ,

[შენი] ხალხი გათავისუფლდება და მწუხარებას მალე მოეღება ბოლო.

წადი და აცნობე შენს

რომ მჩაგვრელის ტირანთას ბოლო მოეღება.

უფალი ყველა პაშტონს გათავისუფლებას,

პატივს და მოწყალებას არ მოაკლებს მათ

[რათა] იდღეგრძელონ, ღვთის მადლით.

უფლის ერთგულები ვიდრე იქნებიან,

საქვეყნოდ მოიხვეჭენ ისინი დიდებას.

არა, მათ ვერავინ დაამცირებს, ვერც ვერავინ დაიმორჩილებს.

უფლის სიტყვა სწორედ მათვის ჟღერს!

უფლისთვის სიცოცხლის გასაწირად მზად უნდა იყვნენ,

და მათი სახელი დავიწყებას არასოდეს მიეცემა!“ [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 165].

საინტერესოა, რომ მექაში მყოფ ყანდაარის ქალანთარს სიზმრად „ევლინება“ ისლამური სამყაროს ორი უდიდესი წარმომადგენელი. ამასთან კი, ‘ალი, ამავდროულად, შიიტებისათვის ერთ-ერთი სათაყვანებელი წმინდა მოღვაწეა. როგორც ჩანს, რედეი-ხანს ამით სურდა მირ ვეისის ანტიპარსული ანუ ანტიშიიტური გამოსვლისათვის ‘ალის მხარდაჭერის ჩვენება, რაც ირანელთათვის „მჩაგვრელთა“ (ანუ შიიტ სპარსელთა ხელისუფლება ყანდაარში) წინააღმდეგ ავღანთა აჯანყების სათანადო ლეგალიზაციის საფუძველი უნდა ყოფილიყო.

მექას მოლოცვისას, ყანდაარის ქალანთარი ორივე წმინდა ქალაქის ‘უღემებსა და სწავლულებს დაუკავშირდა საიდუმლო შეხვედრის სურვილით [Krusinski, 1733: 166]. ბუნებრივია, დასახული მიზნებიდან გამომდინარე, მირ ვეისი ერიდებოდა მისი ჰაჯის რეალური მიზნების გასაჯაროებას. მექადან და მედინადან მას საიდუმლო შეხვედრაზე თანხმობა მოუვიდა. ბუნებრივია, რომ ამგვარი ღონისძიება სტამბოლის ყურადღების გარეშე არ ჩაივლიდა, რომელიც დაინტერესებული იყო სეფიანთა იმპერიის დასუსტება-დაშლით და მისი ტერიტორიების, განსაკუთრებით კი – ოსმალეთთან მოსაზღვრე ირანის მიწების, ხელში ჩაგდებათ, რაც გზას გაუხსნიდა. ეს კი ოსმალთა სულტან-ხალიფების პოლიტიკურ-ეკონომიკურ და რელიგიური გავლენის არეალს გაზრდიდა. ამიტომ მირ ვეისთან კავშირის დამყარება მათთვის ძალიან ხელსაყრელი იყო.

მუსლიმ სწავლულებთან საიდუმლო აუდიენციაზე ავღანი მომლოცველი მდიდრული საჩუქრებით მივიდა. შესავალი სიტყვა მირ ვეისმა ჩვეული ქათინაურებით დაიწყო და ისიც აღნიშნა, რომ ჰაჯის აღსრულება მისი დიდი ხნის ოცნება იყო. ის აღნიშნავდა, რომ ავღანები ინდოეთსა და ირანს შორის ცხოვრობენ და სარწმუნოებით მუსლიმები არიან [Mitford, 1840: 38].

⁸ ტიტული „ალ-სიდდიქ ალ-აქბარი“ მიემართება მხოლოდ ‘ალი ბ. აბი ტალიბს – მუჰამედ მოციქულის ბიძაშვილსა და სიძეს, მუჰამადის ერთ-ერთი პირველ მუსლიმსა და წინასწარმეტყველის თანამებრძოლს, IV მართლმორწმუნე ხალიფას (656-661), პირველს იმ 12 იმამთაგან, რომელთაც შიიტები აღიარებენ. მას ეს წოდება მოციქულმა თავად მიანიჭა. ‘ალი იყო ბრწყინვალე ორატორი, ყურანისა და სუნას საუკეთესო მცოდნე.

⁹ ‘უმარ (ომარ) იბნ ალ-ხატტაბ ალ-ფარუკ – მეორე მართლმორწმუნე ხალიფა (634-644). „ალ-ფარუკი“ („შეცდომისაგან ჭეშმარიტების გამრჩევი“) მას წინასწარმეტყველმა მუჰამადმა უწოდა გამუსლიმების შემდეგ. ახალი სარწმუნოებისადმი ‘უმარი თავდაპირველად მტრულად იყო განწყობილი, მაგრამ დაახლოებით 613 წლიდან ის უკვე ისლამის მიმდევარია.

ამის შემდგომ მირ ვეისი ხაზს უსვამს იმ გარემოებასაც, რომ ძალიან სურდა მუჰამედის სარწმუნოების სამართლის აღიარებული ავტორიტეტთან რამდენიმე საკითხთან დაკავშირებით რჩევა მიეღო [Krusinski, 1733: 167]. „საორჭოფო“ პრობლემებიც ძალიან კონკრეტულად წარმოაჩინა: 1) შესაძლებელია თუ არა ერეტიკოსი (იგულისხმება შიიზმი – კ.კ.) მეფისადმი, მისი სარწმუნოებისა და კანონებისადმი დაუმორჩილებლობის მიზნით შეიარაღებული გამოსვლით მისი ხალხის (ავღანების – კ.კ.) ძველი თავისუფლების მოპოვება? 2) რამდენად შესაძლებელი იყო თითოეულ მართლმორწმუნე ავღანს შეენარჩუნებინა ერთგულების ფიცი იმ მეფისადმი, რომელიც მათ მმართველებად გააურებს (იგულისხმება ქრისტიანები, ქართველები – კ.კ.) მიავლენდა. ეს უკანასკნელნი კი, მირ ვეისის თქმით, ავღან ქალებს საქართველოში მონებად აგზავნიდნენ [Krusinski, 1733: 167; Mitford, 1840: 38]. აქ აშკარად ცრუობდა მირ ვეისი და ცილს სწამებდა ქართველ ბეგლარბეგებს, რადგან წყაროებში არ დასტურდება ქართლში თუ კახეთში ავღან ტყვეთა არსებობა. ესეც არ იკმარა მან და, რეალობის კიდევ უფრო მუქ ფერებში წარმოსაჩენად, ყანდაარში დისლოცირებულ ქართველებს ავღანთა გაქრისტიანებაც კი დასწამა [ტარდი, 1991: 124-125]. რედეი ხანთან კი ეს ამბები მოკლედ და გადმოცემული ზემოაღნიშნული კონტექსტით, თუმცა, არაფერია ნათქვამი გიორგის მიერ ავღანთა „გაქრისტიანებაზე“ [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 1645].

ყანდაარის ქალანთარმა ორივე შეკითხვაზე სათანადო პასუხი მიიღო, რაც მჩაგვრელ შიიტთა და ქრისტიანთა წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლის ნებართვას გულისხმობდა [Krusinski, 1733: 169]. მუსლიმ ღვთისმეტყველთა და სამართალმცოდნეთა სიტყვიერი თანხმობა მირ ვეისმა არ იკმარა და ისლამის მაღალ ავტორიტეტებს შესაბამისი ფათვას¹⁰ გამოცემა სთხოვა [Krusinski, 1733: 169]. ამაზეც არ უთხრეს უარი მოულოდნელად გამოჩენილ ძალიან საჭირო და ძვირფას სტუმარს [Krusinski, 1733: 172].

„მათ ერთხმად მიიღეს გადაწყვეტილება,

და შემდეგი დასკვნა გამოიტანეს:

„დაშვებულია ტირანიის და მტარვალის დამხობა,

მითუმეტეს თუ ეს ურწმუნოთა ტირანიაა“ [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 165].

ეს მნიშვნელოვანი დოკუმენტი მირ ვეისის სერიოზული წარმატება იყო. რა თქმა უნდა, ეს ირიბი დადასტურება იყო იმისა, რომ ავღანებს ირანის წინააღმდეგ გამოსვლისას ოსმალეთის მხარდაჭერის იმედი უნდა ჰქონოდათ. როგორც ლ. შენგელია შენიშნავს, ავღანთა შეთქმულებისადმი თურქების მხარდაჭერა მომავალი ტერიტორიული შენაძენების სანაცვლოდ იყო [შენგელია, 2006: 76]. რა თქმა უნდა, სტამბოლი მისი აღმოსავლეთი საზღვრების გადასინჯვას ესწრაფვოდა, მაგრამ, ამის გარდა, მისთვის უმთავრესი ამოცანას სეფიანთა შიიტური სახელმწიფოს საბოლოო განდაგურებას წარმოადგენდა, რომლისთვის ის უკვე მეორე საუკუნეა მძიმე ბრძოლებს აწარმოებდა.

მირ ვეისის მექაში წასვლა, ბუნებრივია, არ გამორიცხავდა იქ ოსმალეთის ადგილობრივ ხელისუფლების წარმომადგენლებთანაც კავშირის დამყარებას სამომავლოდ ირანის წინააღმდეგ კოორდინირებული მოქმედებებისათვის, რადგან ორივე მხარისათვის სპარსეთი მტერს წარმოადგენდა. ამიტომ სავსებით სამართლიანად ფიქრობს მურთაზ ტაიარი, რომ ოსმალეთი, რომელმაც XVIII ს. I მეოთხედში გააქტიურა თავის სადაზვერვო-ჯაშუშური საქმიანობა სპარსეთში, ამ გზით კავშირს ამყარებდა პოტენციურ მოკავშირეებთან – ავღანებთან (ტაიარი, 1982: 70). ოდნავ მოგვიანებით, ავღანთა აჯანყების დროს, ოსმალეთმა, მართალია ფარულად, მაგრამ მაინც დაუჭირა მხარი ავღანებს. ამიტომ, მირ ვეისისათვის მექაში წასვლის უფლების მიცემაც კი შაჰ სოლთან-ჰოსეინის დიდი შეცდომა იყო.

სუნიტი მირ ვეისის არაბეთში პილიგრიმობით შეიკრა მნიშვნელოვანი სუნიტური კოალიცია შიიტური სპარსეთის წინააღმდეგ. მართალია, ისლამი კრძალავს მუსლიმთა შორის

¹⁰ ფათვა [სინონიმებია – *ფუთაჰა, იფთა*] – საღვთისმეტყველო-სამართლებრივი დასკვნა, გამოტანილი შარიათის რომელიმე მითითების განმარტებისა და პრაქტიკული გამოყენებისათვის, ან შარიათის პოზიციებიდან რაიმე კაზუსის განმარტებისათვის [ისლამი, 1999: 185].

სისხლისღვრასა და ომს, მაგრამ დასაშვებად მიაჩნია თავდაცვითი ბრძოლა უღმერთოებისა და წარმართების წინააღმდეგ [Яхья, 2002: 32-33; Баширов, 2008: 102]. როგორც ცნობილია, სუნიტები და შიიტები კი ერთმანეთს სწორედ ისლამიდან განდგომაში სდებენ ბრალს. შესაბამისად, ეს მათ შორის მწვავე მტრობასაც იწვევს [Demant, 2006: 111].

ვინაიდან ისლამში არ არსებობს მკვეთრი საზღვარი სარწმუნოებასა და პოლიტიკას შორის, ამიტომ, ბუნებრივია, ყველა ომი იმთავითვე საღვთო ანუ რწმენისათვის (ჯიჰადი) ომის სახეს ღებულობს, რომლის რამდენიმე ტიპსაც განასხვავებენ მუსლიმი თეოლოგები [ისლამი, 1999: 224-226]. ესაა ბრძოლა: „ალაჰის მტრების“ წინააღმდეგ, რომლებიც ემუქრებიან მუსლიმებს; აგრესორების წინააღმდეგ; მჩაგვრელთა (ალ-ბალი) წინააღმდეგ; დამნაშავეთა და ყაჩაღთა წინააღმდეგ და სხვ. [Баширов, 2008: 103]. საკუთრივ ტერმინი „ჯიჰადი“ პირველად ყურანის მეორე სურაში („ბაყარა“) იხსენება: „*მათ კი, რომელთაც ირწმუნეს, რომლებიც სამშობლოდან ჰიჯრაში წავიდნენ და იბრძოდნენ ალაჰის გულისათვის (ჯიჰადი ფი საბილ ალლაჰ – ვ.კ.), იმედი ჰქონდეთ ალაჰის მოწყალებისა და ალაჰი შემწყნარებელია, მწყალობელი*“ [ყურანი, 2006: II, 215(218)]. მკვლევართა შენიშვნით, აქ ზმნა „ჯაჰადა“ შეიძლება განიმარტოს არა როგორც „ბრძოლა“, არამედ, ასევე, როგორც „გულმოდგინება“, „მონდომება“ [Кадырова, 2016: 29]. ბალტიმორის უნივერსიტეტის სამართლის სკოლის პროფესორი ნურ მოჰამადი, შენიშნავს, რომ მუსლიმი ღვთისმეტყველების განმარტებით, ჯიჰადი ღვაწლია ალაჰისაკენ მიმავალ გზაზე [Mohammad, 1985: 384]. ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ვხვდებით აჰმადიას მუსლიმთა საზოგადოების სწავლებაში [Ahmad, 2007].

ჯიჰადის სწავლება ისლამში თანდათან ჩამოყალიბდა. მისი ჩანასახი ჩანს ყურანის მედინური პერიოდის სურებში [ჯაფარიძე, 2019: 8; Mohammad, 1985: 387-388]. სწორედ აქ ვკითხულობთ: „*და ებრძოლეთ მათ, ვიდრე აღმოიფხვრებოდეს საცდური და დარჩებოდეს რწმენა ალაჰისა. ხოლო თუკი ისინი შეეშვებიან (ბრძოლას), მაშინ აღარ განაგრძოთ (არავის) მტრობა, გარდა უსამართლოთა*“ [ყურანი, 2006: II, 189 (193)].

მუსლიმური სამართლის მცოდნეთა (ფაკიჰები) განმარტებით, შეიარაღებული ბრძოლის განსაზღვრების თვალსაზრისით, შეიძლება გამოიყოს ჯიჰადის 6 ტიპი: 1. ბრძოლა ალაჰის მტრებთან, რომლებიც ემუქრებიან მუსლიმური თემის (უმმა) არსებობას, წარმართებთან და მათთან, ვინც ავიწროებს მუსლიმებს; 2. საზღვრების ხელშეუხებლობის დამრღვევებთან; 3. სარწმუნოებიდან განდგომილებთან; 4. ძალმომრეებთან; 5. ყაჩაღებთან; 6. არამუსლიმ მონოთეისტებთან, რომლებიც უარს ამბობენ ჯიზიას გადახდაზე [გელოვანი, სანიკიძე, 2009: 86]. მათივე შეხედულებით, ყურანის სურებისა და სუნათა ჰადისების მიხედვით, არსებობს დიდი ჯიჰადი, რომელიც მორწმუნის მიერ საკუთარ ნაკლოვანებებთან ბრძოლას გულისხმობს, ხოლო მცირე ჯიჰადი (ღაზავათი) – ესაა შეიარაღებული ბრძოლები გიაურთა წინააღმდეგ [Ямпольская, 2015: 184].

ირანელი მეცნიერი მორთეზა მეჰდი ფათემი წერდა: „მუსლიმანური კანონები ნებას რთავდა გაეჟლიტათ უცხო სარწმუნოების ხალხი ან სხვადასხვა ხარკითა და გადასახადით დაეებგრათ (მათ შორის „ხარაჯით“, „ჯიზიათი“ და სხვებით), თუ ისინი მუსლიმანური რწმენის მიღებაზე უარს იტყოდნენ. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი „ჯაჰადი“ თავისთავად გულისხმობს ადამიანთა ხოცვა-ჟლეტვას და ფასეულობათა მოსპობას“ [მეჰდი, 1982: 17].

ამდენად, ფაკიჰების წინაშე ჯიჰადის სამართლიანობის საკითხი არც იდგა: ის თავისთავად იყო ერთდროულად – სამართლიანიც და წმიდაც [წურწუმია, 2019: 37]. თავი ადდინ აჰმად იბნ თაიმიას (1263-1328) სწავლების მიხედვით, ჯიჰადი ფაქტობრივად მუსლიმად ყოფნის ტოლფასი გახდა [წურწუმია, 2019: 39-40].

სწორად შენიშნავს ისტორიკოსი მ. წურწუმია: „რელიგიური ტექსტები საკმაოდ ორაზროვანია იმისათი, რომ როცა საჭიროა, მათში ვიპოვოთ ომისკენ წაქეზებაც და მისი აკრძალვაც. ნებისმიერი რელიგიის წმინდა წიგნებში არის როგორც სიკეთისა და მოყვასის სიყვარულისადმი მოწოდება, ასევე მოწოდება მოწინააღმდეგი განადგურებისაკენ... თავისთავად რელიგია არ არის ძალადობის მიზეზი, თუმცა მორწმუნეებით მანიპულირება და მათი

მებრძოლებად ქცევა შედარებით ადვილია, რადგან იდეის გულისთვის ისინი უფრო იოლად მიდიან სიკვდილზე“ [წურწუშია, 2019: 21, 22].

მექასა და მედინას მოლოცვის შემდეგ მირ ვეისის სახელს, როგორც წესი, წინ ზედწოდება „ჰაჯი“ დაერთო და ამის შემდეგ ხშირად მოიხსენიებდნენ, როგორც *ჰაჯი მირ* ან *ჰაჯი მირ ხანი* [Hothek, 1997: 52].

როგორც აღვნიშნეთ, ჰაჯის აღსრულება ყოველი მუსლიმისათვის იმთავითვე საპატიო და აუცილებელი მოვალეობაა. ის, ვინც ამ ვალდებულებას შეასრულებას, თანამემამულეთა შორის დიდი პატივითა და ავტორიტეტით სარგებლობს. ამიტომაც ისპაჰანში, შაჰის კარზე არსებული გიორგი XI-ს მეგობართა და მოწინააღმდეგეთა დასები იმთავითვე შეეცადნენ საკუთარ მხარეს მიემხროთ ჰაჯი მირ ვეისი. ამ უკანასკნელმაც შეიფერა ეს პატივი, თუმცა, თავის მომავალ გეგმებს საიმედოდ მალავდა და ცდილობდა, ამ მიზნისათვის, კიდევ უფრო განემტკიცებინა პოზიციები იმპერიის სატახტო ქალაქში. წმიდა ქალაქებიდან დაბრუნებული ყანდაარის ქალანთარი ორივე პარტიის გავლენიან პირებს ისევ მდიდრული ძღვენით ეახლა [Krusinski, 1733: 172].

როგორც ვხედავთ, ჯიჰადის შესახებ ისლამში არსებული სწავლების ძირითადი პრინციპები თანხვედრაში მოდის „ფატა ხაზანას“ ტექსტთან. აქ არის აპელირება ერეტიკოსთა (ამ შემთხვევაში – შიიტთა) მართლმორწმუნე მუსლიმთა (ამ შემთხვევაში – სუნიტთა) ჩაგვრაზე, რომლებმაც, ამასთან ერთად, დაიპყრეს მათი მიწები. მირ ვეისი აპელირებდა გორგინ ხანის ქრისტიანობაზე, რაც ასევე ჯიჰადის მიზეზი უნდა ყოფილიყო.

წყაროებში მირ ვეისის ჰაჯზე გამგზავრება არ არის დათარიღებული. ჩვენი კვლევებით, ის მექასა და მედინაში ჰიჯრის 1118 წლის ზულ-ჰიჯჯას¹¹ თვეში უნდა ყოფილიყო, რომელიც გრიგორიანული კალენდრის 1707 წლის მარტ-აპრილზე (კონკრეტულად, 3 მარტი _ 4 აპრილი) მოდიოდა [Орбели, 1961: 230]. აქედან გამომდინარე, იმ წელს ჰაჯი 12-17 მარტს უნდა გამართულიყო [კვაშილავა, 2020: 114].

დაგეგმილი ღონისძიებების განსახორციელებლად, მირ ვეისს ყანდაარში დაბრუნება სჭირდებოდა. ოღონდ სამშობლოში ეს დაბრუნება მისი წარმატება უნდა ყოფილიყო [Krusinski, 1733: 173]. რა თქმა უნდა, ეს მას გორგინ ხანის დასამარცხებლად და შეურაცხყოფისათვის სჭირდებოდა. მირ ვეისს უკვე საკმაო ინფორმაცია ჰქონდა შაჰის კარზე არსებულ ვითარებაზეც [ტარდი, 1991: 123].

შინ დაბრუნების ფორმაც კი შესაბამისი მოიფიქრა მირ ვეისმა: ის ყანდაარში უნდა დაბრუნებულიყო როგორც შაჰისა და მისი კარის ნდობით აღჭურვილი პერსონა [Krusinski, 1733: 173]. ჩვეულებრივ, ასეთი პირი სწორედ ბეგლარბეგია. მაგრამ მას ეს სახელო არ სჭირდებოდა. ის გიორგის მაკონტროლებელი უნდა ყოფილიყო. საამისოდ, მირ ვეისი ყველა ღონეს ხმარობდა. მათ შორის, ცდილობდა სეფიანთა ხელისუფლებაზე ემოციური ზემოქმედებაც განეხორციელებინა. ის აღნიშნავდა, რომ მოენატრა მისი ოჯახი და ნებას ითხოვდა, რომ რომელიმე მათგანი ოჯახის თავთან ისპაჰანში სტუმრად ჩასულიყო [Krusinski, 1733: 173]. თუმცა, ის მეტი ექსპრესიისათვის კიდევ უფრო შორს მიდიოდა და ირანის ხელისუფლებას სთხოვდა, მისი ტომი ავღანეთიდან ისპაჰანის სიახლოვეს დაესახლებინა, რომ მათთან სიახლოვეში გაეწეო ცხოვრებას სამშობლოსაგან შორს [Mitford, 1840: 37].

აქ საინტერესოა ის, რომ იმდენად დიდი შური ჰქონდათ ირანში წარმატებული ქართველების და, განსაკუთრებით, გიორგი XI-ის მიმართ, რომ შაჰის კარზე, რომ ადვილად იჯერებენ ავღანი მირ ვეისის ცილისწამებას, თითქოს სპარსელთა მოხელე ქრისტიანყოფილი შიიტი ქართველი სუნიტ ავღანთა აჯანყებას შეძლებდა. მაგრამ ყანდაარის ქალანთარმა სასურველ შედეგებს ძალიან მალე მიაღწია [Krusinski, 1733: 181-182]. ამ ბოლდამ „სახელმწიფოს ბურჯის“ გონება და პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობა დაბინდა, რამაც სეფიანთა იმპერიის

¹¹ ისლამური კალენდრის XII თვე, სხვა სამ თვესთან (რაჯაბი, ზუ ლ-კადა, მუჰარამი) ერთად, ყურანის მიხედვით ითვლება წმინდა ანუ „აკრძალულ“ (ჰარამ) თვედ, როცა ომი დაუშვებელია. ჰაჯი სწორედ ამ თვის 7-12 რიცხვებში სრულდება [გელოვანი, სანიკიძე, 2009: 78, 124].

კატასტროფა მოახლოვდა. სხვათა შორის, აფხალ-ხანის ცნობით, მირ ვეისი „დაბრუნდა სეფაზანის გავლით, მაგრამ ფადიშაჰი არ უნახავს“. აქ ტექსტის გამოძვევებულობა ფრჩხილებში ჩასვეს „ე. ი. ირანში არ დაბრუნებულა“ [Шервашидзе, Нурзаи, 1978: 106]. ავღანი მემატიანის ზემოხსენებული ამონარიდიდან ჩანს, რომ ყანდაარის ყოფილი თავკაცი სამშობლოში ისპაჰანის (სეფეხან) გავლით დაბრუნდა. თუმცა, უკვე გაუგებარია ი. შერვაშიძისა და ლ. მ. ნურზაის ჩანართი, რომ ის „ირანში არ დაბრუნებულა“. ვფიქრობთ, ეს ჩანართი აქ ყოვლად უადგილოა და ის, რომ „ფადიშაჰი არ უნახავს“, ასეთ განმარტებას არ უნდა საჭიროებდეს. როგორც ჩანს, აფხალ-ხანის ინფორმაციებით, ჰაჯი მირ ვეისს შაჰ სოლთან ჰოსეინთან აუდიენცია არ ჰქონია.

დიდვაზირმა და მისმა გუნდმა შაჰის დარწმუნება დაიწყო გიორგისაგან მოსალოდნელი საფრთხის თაობაზე, რომლის აცილება შესაძლებელი იყო მხოლოდ და მხოლოდ ყანდაარში მირ ვეისის გაგზავნით [Krusinski, 1733: 182]. უგუნური და არაშორსმჭვრეტელი შაჰ სოლთან-ჰოსეინი „ეთიმად დოულესა“ და მისი დასის „არგუმენტებს“ დაჰყვა, მირ ვეისს ხალათი¹² უბოძა და სამშობლოში იმაზე მეტი უფლებებით აღჭურვილი დააბრუნა, ვიდრე მანამდე გააჩნდა [Krusinski, 1733: 182].

ყანდაარში დაბრუნებულ მირ ვეისს ბრიყვა სადრაზამმა საგანგებო და საიდუმლო დავალება მისცა: თუკი გიორგი ანტისპარსულ აჯანყებას დაგეგმავდა, ქალანთარს მაშინვე უნდა ეცნობებინა პირადად „ეთიმად დოულესათვის“, რომელმაც მას, ასევე, სპეციალური დოკუმენტიც გაატანა, რაც, საგანგებო ვითარებაში, მირ ვეისის ფართო უფლებებს ადასტურებდა [Mitford, 1840: 44; Ferrier, 1858: 27]. როგორც რ. მეთიზი სავსებით სამართლიანად შენიშნავს, მირ ვეისი სამშობლოში დაბრუნდა, როგორც ყანდაარისა და მისი ბეგლარბეგის ჩრდილოვანი ადმინისტრატორი [Matthee, 2012: 233].

ყანდაარის ქალანთარი გამარჯვებული დაბრუნდა სამშობლოში. როგორც ლ. დიუპრე შენიშნავს, ისპაჰანში ყოფნისას, მირ ვეისი დარწმუნდა ირანის სრულ სისუსტეში, რაც ყანდაარის აჯანყების შემთხვევაში, მის ხალხს მრავალწლიანი დამოუკიდებლობის მიღწევისა და შენარჩუნების შესაძლებლობას აძლევდა [Dupree, 1980: 323]. ამასთან ერთად, ჰაჯი მირ ხანი მექა-მედინას მოლოცვის თვალში კიდევ უფრო ამაღლდა ავღანთა თვალში [ტარდი, 1991: 124]. ინფორმაციულადაც საკმაოდ შეიარაღებული იყო მირ ვეისი, ის ხომ ისპაჰანში თავის ცბიერებითა და მდიდარი ძღვენ-საჩუქრების გაცემით სეფიანთა კარის ყველა ინტრიგებისა და სახელმწიფო საიდუმლოებების კურსშიც იყო [ტარდი, 1991: 124].

მართალია, თ. კრუშინსკი წერილების შინაარსს ზოგადი ფრაზებით გვაცნობს, მაგრამ ამ ამბების ქრონოლოგიის დაზუსტება და შაჰის მიერ გამოგზავნილი წერილის ზუსტ შინაარსი ს. ჩხეიძესთან ზუსტდება. კერძოდ, 1708 წლის თებერვალში¹³ მეშჰედიდან¹⁴ (სეხნასთან: *მაშათი*) „გაეგზავნა მეფეს გიორგისა-თვის ყაენს ხალათი და „მირვეისის საშუამავლო წიგნი: „შეირიგეო

¹² ხალათში შედიოდა: კაბა დიბისა, თელაი სევანარიანი (ჩალმაში ჩასარჭობი ფრთა ან ფოჩი), ქამარბანდი (გრეხილი ქამარი), სარტყელი ზარბაბისა (წელზე რამდენიმე ფენად შემოსახვევი ქსოვილი), დოლბანდი (ჩალმა), თამამ ზარი (სუფთა ოქრო), ნოდრაი.

¹³ სეხნია ზუსტ თარიღს არ ასახლებს, მაგრამ სხვა წინ აღწერილი მოვლენების (შაჰის ჩასვლა მეშჰედში 1707 წლის 9 ივნისს, შემდეგ ისპაჰანის მოსახლეობის აჯანყება და მისი ჩაქრობა იმავე წლის ივლისში. აქედან 7 თვის შემდეგ კი, გიორგი ღებულობს ზემოხსენებულ ხალათსა და წერილს) ქრონოლოგიის გაანალიზებით, ზემოთ დასახელებულ მონაცემებს ვღებულობთ.

¹⁴ *მეშჰედი* – ქალაქი ირანის სილამური რესპუბლიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ხორასან-რეზავის ოსტანის ადმინისტრაციული ცენტრი, სიდიდით მეორე ქალაქი. იქ მდებარეობს შიიტთა წმინდანის, VIII შიიტი იმამის ალი იბნ მუსა ალ-რეზას /766-818/ მავარი (საფლავი, მავზოლეუმი). შაჰ აბას I-მა ეს ქალაქი შიიტთა პილიგრიმობის ერთ-ერთ მთავარ ცენტრად აქცია. ამ გზით, სპარსეთის ხელისუფლება ცდილობდა ქვეყნიდან მექასა და მედინაში მომლოცველთა გამგზავრების შემცირებას. აღსანიშნავია, რომ სუნიტურ გარემოცვასთან, განსაკუთრებით კი – ოსმალეთთან, დაპირისპირებას, ბუნებრივია, საფუძვლად რელიგიური ასპექტი ედო. ცნობილია სულთან სელიმ I-ის ფათვა, რომელიც სუნიტს ნებას აძლევდა თავისუფლად გამოესალმებინა სიცოცხლეს შიიტი მუსლიმი და ეს აქტი 70 ქრისტიანის მოკვლას უტოლდებოდა [სანიკიძე, 2009: 211].

და მიიჩნევე მის მართებულად“ [ჩხვიძე სეხნია, 1854: 323].

როგორც ჩანს, სეხნიასეული თარიღი (1708წ. არა უადრეს თებერვლისა და არა უგვიანეს პირველი ნახევრის დასასრულისა) ზუსტია.

ყანდაარში დაბრუნებული მირ ვეისი აქტიურად შეუდგა მისი მიზნების – გორგინ ხანის მოკვლა და ყანდაარის ქართულ-სპარსული გარნიზონის ამოწყვეტა – რეალიზებას [Krusinski, 1733: 183]. როგორც ერთ საბუთშია დაფიქსირებული, მან დაიფიცა, რომ გორგინ ხანს მოსპობდა [ტაბალუა, 1982: 127, დოკ. №4]. თ. კრუშინსკის თქმით, მირ ვეისის საკმაოდ კარგად შეფარული განრახვა ჰქონდა მის სამომავლო მოქმედებებთან დაკავშირებით, კერძოდ კი ავღანეებში კიდევ უფრო უნდა გამძაფრებულიყო მათი აღშფოთება და სიძულვილი ქართველების მიმართ, რაც საჭირო იქნებოდა აჯანყების ორგანიზებისათვის [Krusinski, 1733: 188]. საინტერესოა, რომ ი. შტოკლაინის მიერ გერმანულ ენაზე გამოცემულ თ. კრუშინსკის ნაშრომში, ეს ეპიზოდი ასეა გადმოცემული: „ფარული ჩანაფიქრის მიხედვით, ავღანეები ქართველებსა და სპარსელებს კიდევ უფრო მეტად უნდა გაემწარებინათ, რათა უკმაყოფილო ავღანეებს მირ ვეისის ირგვლივ მოეყარათ თავი და როცა ისინი მას მთლიანად მიეკედლებოდნენ, შეეძლო თავისი ჩანაფიქრის განხორციელება – აჯანყების დაწყება“ [ტარდი, 1991: 126].

წყაროებში გარკვეული აზრთა სხვადასხვაობაა შემდგომ განვითარებულ პროცესებთან დაკავშირებით, მაგრამ მათი კრიტიკული შეჯერების შედეგად, შესაძლებელი ხდება ამ სურათის აღდგენა.

შაჰის მიერ შეწყალებული და პატივდებული ქალანთარი გიორგიმ თავიდან მაინც ვერ მიიღო. ის აღშფოთებული იყო საიმპერატორო კარის ზემოთ ხსენებული გადაწყვეტილებით და დაუფარავადაც აღნიშნავდა, რომ იგი ისპაჰანზე უკეთ იცნობს მირ ვეისს [Hanway, 1753: 42]. მაგრამ შეწყალებული ქალანთარი „ცბიერებისა და ყალთაბადნობით ნიღაბს ქვეშ ფარავს მოჩვენებით მონანიებას“ [ტაბალუა, 1982: 156, დოკ. №5]. მან გიორგის გარემოცვაშიც კი მოახერხა მხარდამჭერების მოპოვება, რომლებიც ბეგლარბეგთან მისი ურთიერთობის მოგვარებას ცდილობდნენ [ტაბალუა, 1982: 156, დოკ. №5]. გორგინ ხანიც დაჰყვა მათ თხოვნებს [ტაბალუა, 1982: 156, დოკ. №5]. თუმცა, მას სხვა გზა არც ჰქონდა: მირ ვეისს ხომ ირანის შაჰი მფარველობდა. ჟ. ფერიეს შენიშვნით, მირ ვეისის დაბრუნებით განრისხებული გორგინ ხანი იძულებული გახდა ყანდაარის ქალანთარი მის თანამდებობაზე აღედგინა [Ferrier, 1858: 27].

მირ ვეისისა და გორგინ ხანის შერიგების შემდეგ, ყანდაარის ქალანთარის პოზიცია ისევ განმტკიცდა. ის ავღანეები, რომლებიც უფრო ხოლმე მერისხულ-შეწყალებულ თანამომძმესთან კონტაქტს, ამის მერე უფრო მეტად ისევ აახლებენ მასთან ურთიერთობებს [Mitford, 1840: 45]. მირ ვეისის მამულში – კოკარანში – ამ შეხვედრებმა სისტემატური ხასიათი მიიღო, მაგრამ, მიზნის წარმატებით მისაღწევად, ბუნებრივია, გარკვეულ დრომდე, საჭირო იყო ამ ურთიერთობათა საიდუმლოდ შენახვა [Hothek, 1997: 88].

ჰაჯი მირ ვეისი შეუსვენებლივ მუშაობდა მთავარი მიზნის მისაღწევად. მალე მან ჩამოაყალიბა საიდუმლო ორგანიზაცია მისი უახლოესი მეგობრების – ავღანურ ტომთა ბელადების, ბელუჯი ტომების ლიდერების მონაწილეობით [Mitford, 1840: 45]. საამისოდ მან კრება მოიწვია, როგორც ამას პაშტონი პოეტი რედეი ხან „მაჰმუდ ნამაში“ აღნიშნავს [Hothek, 1997: 127].

ქალანთარი შეთქმულებს ყურანით ხელში დახვდა და მათ წმიდა ფიცი დაადებინა [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 166]. ამის შემდეგ კი მათ „სახელმწიფოს ბურჯის“ საიდუმლო წერილი უჩვენა, რომელიც მირ ვეისს გიორგის წინააღმდეგ მოქმედების შესაძლებლობას აძლევდა და მხარს უჭერდა ამ საქმეში [Mitford, 1840: 45; ტაბალუა, 1982: 91, დოკ. №1]. როგორც შემდგომ აღმოჩნდა, ეს დოკუმენტი მის მიერვე ყოფილა გაყალბებული [Mitford, 1840: 47]. შეთქმულები შეთანხმდნენ ერთობლივ მოქმედებებზე [Mitford, 1840: 45].

„მირ ხანმა ყველა ტომის თავკაცი შეკრიბა

და უამბო მათ თავისი მოგზაურობის შესახებ,

გაუზიარა მათ თავისი ლოცვის, სიზმრის, და [საღვთო კაცთა] განჩინების ამბავი

და სამართლიანობისათვის ბრძოლაზე

ყველანი შეთანხმდნენ“ [მიქაბერიძე, კვაშილავა, 2017-2018: 166].

მირ ვეისი, გიორგის ყურადღების მოსადუნლებლად, „...ფარავდა თავის თავის ცუდ ზრახვებს მორჩილებისა და მლიქვნელობის საფარქვეშ“ [ტაბალუა, 1982: 91, დოკ. №1]. ვახუშტი წერს, რომ „მირვეისი, მოსრული ყანდაარს, მარადი ეძიებდა ჟამსა სიკუდილისათვის მეფისა. არამედ ზარისაგან¹⁵ მეფისა იჩემებდა ფრიადსა ერთგულებასა“ [ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973: 483]. ის რეგულარულად დადიოდა ბეგლახეგის სასახლეში ოფიციალური ვიზიტებით და არ იშურებდა თავაზიანობას მის მიმართ [ჯანელიძე, 1984: 21]. საბოლოოდ, მან თავისი მაინც გაიტანა: „...გურგინ ხანი დარწმუნდა _ უკვე აღარ მყავს უფრო თავდადებული მეგობარი, ვიდრე მირ ვეისიაო“ [ტაბალუა, 1982: 91, დოკ. №1].

გიორგისთან ხელახლა ურთიერთობების დათმობამ, მირ ვეისს კიდევ უფრო მეტი შესაძლებლობა გაუხსნა სამოქმედოდ, რამაც სახელოვანი ქართველი მეფისა და მხედართმთავრის ტრაგიკული აღსასრული განაპირობა.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- bat'onishvili vakhusht'i. (1973). aghts'era sameposa sakartvelosa, _ „*kartlis tskhovreba*“. t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eri mikhedvit s. qaukhchishvilis mier. t'. 4. tbilisi. (ბატონიშვილი ვახუშტი. (1973). აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, _ „*ქართლის ცხოვრება*“. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. 4. თბილისი).
- gelovani, n. sanik'idze, g. (2009). *islami (religia, ist'oria, tsivilizatsia)*. tbilisi. (გელოვანი, ნ. სანიკიძე, გ. (2009). *ისლამი (რელიგია, ისტორია, ცივილიზაცია)*. თბილისი).
- islami, entsik'lop'ediuri tsnobari*. (1999). shemdgenlebi: k'. k'utsia, m. met'reveli. g. sanik'idze, m. svanidze, g. japaridze. shesavali ts'erili da khelmdzghvaneloba g. japaridzisa. redakt'ori gr. beradze. tb. (*ისლამი, ენციკლოპედიური ცნობარი*. (1999). შემდგენლები: კ. კუცია, მ. მეტრეველი. გ. სანიკიძე, მ. სვანიძე, გ. ჯაფარიძე. შესავალი წერილი და ხელმძღვანელობა გ. ჯაფარიძისა. რედაქტორი გრ. ბერაძე. თბ).
- k'vashilava, k'. (2019). giorgi XI sp'arsetshi: brdzola sakartvelosatvis (1700-1709), „*et'iudebi aghmosavletis kveqnebis ist'oriidan (meore, chasts'orebuli da shevsebuli, gamotsema)*“. tbilisi. კვაშილავა, კ. (2019). გიორგი XI სპარსეთში: ბრძოლა საქართველოსათვის (1700-1709), „*ეტყუდები აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიიდან (მეორე, ჩასწორებული და შევსებული, გამოცემა)*“. თბილისი).
- k'vashilava, k'. (2020), giorgi XI da kaikhosro, – „*kartveli mepeebi p'at'ronni da msakhurni kveqanisan*“. t'. 21. tbilisi. (კვაშილავა, კ. (2020), გიორგი XI და ქაიხოსრო, – „*ქართველი მეფეები პატრონნი და მსახურნი ქვეყანისანი*“. ტ. 21. თბილისი).
- mikaberidze, a. k'vashilava, k'. (2017-2018). mnishvnelovani avghanuri ts'qaro giorgi XI-s shesakheb, – „*kartuli ts'qarotmtsodneoba*“. №19-20. tbilisi. (მიქაბერიძე, ა. კვაშილავა, კ. (2017-2018).

¹⁵ „ზარი _ საზარელისაგან შიში“ [ორბელიანი სულხან-საბა, 1966: 274].

მნიშვნელოვანი ავღანური წყარო გიორგი XI-ს შესახებ, – „ქართული წყაროთმცოდნეობა“. №19-20. თბილისი).

- nat'roshvili, (1991). *mashriqit maghribamde. khelakhali gamotsema*. tbilisi. (ნატროშვილი, (1991). *მამრიყით მაღრიბამდე*. ხელახალი გამოცემა. თბილისი).
- orbekiani sulxhan-saba, (1966). *leksik'oni kartuli. or ts'ignad. ts'. 1*. tbilisi. (ორბელიანი სულხან-საბა, (1966). *ლექსიკონი ქართული*. ორ წიგნად. წ. 1. თბილისი).
- sanik'idze, g. (2009). *sepanta sakhelmts'ipos ideologiuri sapudzvebi*, – „*sametsniero p'aradigmebi*“. k'rebuli edzghvneba p'ropesor natela vachnadzes. shemdgenebi da redakt'ori g. ch'eishvili. tbilisi. (სანიციძე, გ. (2009). *სეფანთა სახელმწიფოს იდეოლოგიური საფუძვლები*, – „*სამეცნიერო პარადიგმები*“. კრებული ეძღვნება პროფესორ ნათელა ვაჩნაძეს. შემდგენელი და რედაქტორი გ. ჭეიშვილი. თბილისი).
- t'abaghua, i. (1982). *masalebi XVIII sauk'unis sakartvelos ist'oriisatvis*. tbilisi. (ტაბაღუა, ი. (1982). *მასალები XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიისათვის*. თბილისი).
- t'aiari, m. (1982). *iran-osmaletis k'onplik't'ebi da sasazghvro gamijvnis p'irveli tsdebi*, – *sakartvelos ssmetsnierebata ak'ademiis „matsne“*. ist'oriis, arkeologiis, etnografiisa da khelovnebis ist'oriis seria. №3, 1982. (ტაიარი, მ. (1982). *ირან-ოსმალეთის კონფლიქტები და სასაზღვრო გამიჯვნის პირველი ცდები*, – *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“*. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №3).
- t'ardi, l. (1991), *kartvelebi 1711-1725ts'ts'*. avghanet-sp'arsetis omshi, – „*sakartvelo da evrop'is kveqnebi*“. p'olit'ik'uri, ek'onomik'uri, k'ult'uruli urtiertobebi (st'at'iebis k'rebuli). tbilisi. (ტარდი, ლ. (1991), *ქართველები 1711-1725წწ*. ავღანეთ-სპარსეთის ომში, – „*საქართველო და ევროპის ქვეყნები*“. პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული ურთიერთობები (სტატეების კრებული). თბილისი).
- patemi morteza mehdi, (1982). *sp'arsuli masalebi XVI-XVII sauk'uneebis kartvel moghvats'eta shesakheb*. tbilisi. (ფათემი მორთეზა მეჰდი, (1982). *სპარსული მასალები XVI-XVII საუკუნეების ქართველ მოღვაწეთა შესახებ*. თბილისი).
- qurani*, (2006). arabulidan targmna, shesavali ts'erili da ganmart'ebebi daurto giorgi lobzhanidzem. tbilisi. (*ყურანი*, (2006). *არაბულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო გიორგი ლობჯანიძემ*. თბილისი).
- shengelia, l. (2006). erti ep'izodi iran-turketi urtiertobidan, – „*shota meskhia 90*“. saiubileo k'rebuli midzghvnili shota meskhias dabadebidan 90 ts'listavisadmi. tbilisi. (შენგელია, ლ. (2006). *ერთი ეპიზოდი ირან-თურქეთი ურთიერთობიდან*, – „*შოთა მესხია 90*“. საიუბილეო კრებული მიძღვნილი შოთა მესხიას დაბადებიდან 90 წლისთავისადმი. თბილისი).
- chkheidze, s. (1854). sakartvelos tskhovreba, _ ts'gn: *kartlis tskhovreba*. dasabamitgan meattskhramet'e sauk'unemdis. nats'ili II: akhali motkhroba, 1469 ts'lidgan, vidre 1800 ts'lamde. gamotsemuli m. chubinovisagan. sankt'-p'et'erburghi. (ჩხეიძე, ს. (1854). *საქართველოს ცხოვრება*, _ წგნ: *ქართლის ცხოვრება*. დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის. ნაწილი II: ახალი მოთხრობა, 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე. გამოცემული მ. ჩუბინოვისაგან. სანქტ-პეტერბურლი).

- ts'urts'umia, m. (2019). omis ideologia sakartvelosa da akhlo aghmosavletshi. *krist'ianuli saghvto omi da islamuri jihadi*. gocha japaridzis ts'inasit'qvaobit. tbilisi. (წურწუმია, მ. (2019). ომის იდეოლოგია საქართველოსა და ახლო აღმოსავლეთში. *ქრისტიანული საღვთო ომი და ისლამური ჯიჰადი*. გოჩა ჯაფარიძის წინასიტყვაობით. თბილისი).
- janelidze, d. (1984). *sakartvelo da aghmosavleti. XVIII sauk'une*. sp'etsk'ursi. tbilisi. (ჯანელიძე, დ. (1984). *საქართველო და აღმოსავლეთი. XVIII საუკუნე*. სპეცკურსი. თბილისი).
- japaridze, g. (1995). *sakartvelo da makhlobeli aghmosavletis islamuri samqaro XII-XIII sauk'unis p'irvel mesamedshi*. tbilisi. (ჯაფარიძე, გ. (1995). *საქართველო და მახლობელი აღმოსავლეთის ისლამური სამყარო XII-XIII საუკუნის პირველ მესამედში*. თბილისი).
- japaridze, g. (2019). *ts'inasit'qvaoba*, ts'gn.: ts'urts'umia. tb. (ჯაფარიძე, გ. (2019). *წინასიტყვაობა*, წგნ.: წურწუმია. თბ.).
- Ahmad Mirza Tahir, (2007). The true Islamic Concept of Jihad. *Part 4 of a Review of the Pakistani Government's "White Paper": Qadiyaniyyat – A Grave Threat to Islam (Replies to Some Allegations)*. London.
- Demant, P. R. (2006). Islam vs Islamism. *The Dilema of the Muslim World*. Foreword by *Asghar Ali Engineer*. Westport, CT-London.
- Dupree, L. (1980). *Afghanistan*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
- Ferrier, J. P. (1858). History of the Afghans. Translated from the Original Enpublished Manuscript by *Captain William Jesse*. London.
- Hanway, J. (1753). The Revolutions of Persia. *Containig the Reign of Shah Sultan Hussein, with the Invasion of the Afghans, and the Reigns of Sultan Mir Maghmud and His Successor Sultan Ashreff*. Vol. 1. London.
- Hothek Mohammad, (1997). Hidden Treasure (Pata Khazana). *A Biography of Pashton Poets*. Edited, annotated and translated into Persian by *Abdul Hay Habibi* (1944). Translated from Pashto and Persian by *Kh. Habibi*. University Press of America, Inc. Lanham-New York-Oxford.
- Krusinski, (1733). *The History of the Late Revolutions of Persia*: Taken from the Memoirs of Father Krusinski, Procurator of the Jesuists at Ispahan. Done Into English, from the Original, Just Published with the Royal License at Paris by Father *Du Cerceau*. In Two Volumes. Vol. 1. The Second Edition. London, 1733; Vol. 2. The Second Edition. London.
- Lang David M. (1952). Georgia and the Fall of Safavi Dynasty, – *Bulletin of Shool of Oriental and Africa Studies, University of London*. Vol. 14, #3. Studies Presented to Vladimir Minorsky by His Colleguaes and Friends.
- Malleson, G. B. (1878). *History of Afghanistan, from the Earliest Period to the Outbreak of the War of 1878*. By Colonel G. B. Malleson, C.S.I. London.

- Matthee Rudolph, (2012). *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*. Published by I. B. Taurus & Co. Ltd. London-New York.
- Mitford, G. N. (1840). *The Chronicles of a Traveller or, a History of the Afghan Wars With Persia, in the Beginning of the Last Century, From Their Commencement to the Accession of Sultan Ashruf. Being a Translation of the "Tareekh-I-Skeah", from the Latin of J. C. Clodius, Prof. Arab. at Leipzig*. London, James Ridgway, Piccadilly.
- Mohammad, Noor. (1985). *The Doctrine of Jihad: An Introduction*, – *Journal of Law and Religion*. Cambridge University Press. Vol. 3, №2.
- Savory, R. M. (1993). *Dāgestānī, Fath‘Alī Khan*, – *Encyclopaedia Iranica*. Vol. VI. Columbia University, New York, NY, 1993 (<http://www.iranicaonline.org/articles/dagestani-fath-ali-khan-b>).
- Tate, G. P. (1911). *The Kingdom of Afghanistan*. An Historical Sketch by G. P. Tate. With an Introductory Note by the Right Noble Sir *Hery Mortimer Durand*. Bombay & Calcutta.
- Баширов, Л. А. (2008). Учение Ислама о войне и мире, – «*Власть*». Общенациональный научно-политический журнал. № 10. Москва.
- Кадырова Кристина Алишеровна, (2016). *Джихад: историческая традиция и основные тенденции интерпретации в XX – начале XXI вв.* Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва.
- Орбели И. А. (1961), *Синхронистические таблицы хиджры и европейского летоисчисления*. Москва-Ленинград.
- Шервашидзе, И. Н., Нурзай, Г. М. (1978). Пуштунская «История, обсыпанная драгоценностями» о Георгии XI и его грузинских воинах, – *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“*. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია. №3.
- Ямпольская Лариса Николаевна, (2015). Концепция джихада в исламской традиции, – «*Псковский военно-исторический вестник*». Вып. 1.
- Яхья Харун, (2002). *Ислам прокликает террор*. Астана.